

**Forum för levande historia arbetar för demokrati och tolerans.
Utgångspunkt är Förintelsen och andra brott
mot mänskligheten. Myndigheten fokuserar på kunskap
och kultur, ur ett historiskt och samtida perspektiv.**

Brott mot mänskligheten under kommunistiska regimer
© Forum för levande historia 2008
Innehållet är fritt att användas och kopieras i undervisningssyfte.

Grafisk form och produktion: Soya Kommunikationsbyrå
Tryck: Arkitektkopia, Stockholm, 2008
ISBN: 978-91-977117-7-7

Lärohandledningen är författad av Magnus Hermansson Adler, universitetslektor i historiedidaktik vid Göteborgs universitet och Högskolan i Jönköping. Magnus Hermansson Adler har publicerat sig under en rad år. Bland de senaste publikationerna märks Historieundervisningens byggstenar, Liber 2004 samt Historien omkring oss, Liber 2007. Därutöver har han bland annat medverkat vid framtagandet av förslaget till ny kursplan i Historia för grundskolan (2007) samt författat en rapport på uppdrag av Skolverket om bedömning och betygsättning i Historia (2008). Magnus Hermansson Adler har sedan 1998 flitigt anlitats som historiedidaktisk expert av Forum för levande historia.

Förutom lärohandledningen produceras även en utställning, ett läro- och ett elevmaterial samt en forskningsinventering av svensk och internationell forskning.

För mer information, se www.levandehistoria.se

Lärohandledning

till *Brott mot mänskligheten under kommunistiska regimer*

Till läraren!

Eleven väljer utifrån intresse ur lärohandledningens utbud av frågor och arbetsuppgifter. Svårighetsgraden varierar men uppgifterna karaktäriseras gemensamt av:

- Reproduktion och produktion av fakta. Det innebär att eleven kan referera från Faktaskriften och annan litteratur men sammanställer svaret på ett självständigt sätt.
- Autentiska frågor som stimulerar självständigt och kritiskt tänkande. Det innebär att det inte finns ett enda givet svar på frågorna som ställs. Inte heller finns det något facit, utan eleven ska upptäcka historien genom att fördjupa sina kunskaper under arbetet med uppgifterna.
- Tolkning av autentiskt material. Eleven får via lärohandledningen arbeta med hela dokument eller utdrag ur dokument.
- Elevens svar ska bestå av faktasammanställningar och analyser samt en förmåga till att utveckla en känsla för historisk empati.
- Ett undersökande arbetssätt med Elevmaterialets, Faktaskriftens och lärohandledningens text som utgångspunkt.

Lärarens bedömningsunderlag

Elevmaterialet, Faktaskriften och lärohandledningen kan komplettera undervisningen om kommunistiska regimer genom att erbjuda arbetsuppgifter som ska vidga och fördjupa kunskaperna.

Översatt till betygsriterierna enligt Lpf 94 innehåller ett elevarbete som är:

<i>Godkänt</i>	en korrekt beskrivning av de historiska händelserna i rätt sammanhang
<i>Väl Godkänt</i>	en korrekt analys, där tydliga historiska samband klarlägges
<i>Mycket Väl Godkänt</i>	en korrekt värdering av skilda perspektiv på beskrivningar och analyser av de historiska händelserna

Val av arbetsuppgift

Eleven kan välja arbetsuppgifter utifrån de sju teman som presenteras i lärarhandledningen. Uppgifter markerade med A är av enklare slag och kräver inte några omfattande eftersökningar. Uppgifter markerade med B kräver mer eftersökningar och är något mer komplicerade. C-uppgifterna kräver mest av självständigt tänkande. Här måste eleven kunna hantera en mängd fakta samtidigt.

Sovjetunionen	Kina	Kambodja
A. Komplettera med fördjupade kunskaper	A. Komplettera med fördjupade kunskaper	A. Komplettera med fördjupade kunskaper
A. När den "lilla" och "stora historien" möts		
A. Vad utmärker en diktator?	A. Vad utmärker en diktator?	A. Vad utmärker en diktator?
B. Att finna likheter och skillnader	B. Att finna likheter och skillnader	B. Att finna likheter och skillnader
C. Stalin och Mao gör en tänkt politisk självvärdering	C. Stalin och Mao gör en tänkt politisk självvärdering	
B. Skillnader och likheter med hjälp av kronologier	B. Skillnader och likheter med hjälp av kronologier	B. Skillnader och likheter med hjälp av kronologier
B. Förklaringspelet om den stora terrorn i Sovjetunionen	C. Fån väggtidning till Internet	C. Förklaringspelet om massmordet i Kambodja
B. Att läsa breven till Onkel Fedja och Krupskaja med olika glasögon		
A. Stalin, Mao och Pol Pot resonerar kring middagsbordet	A. Stalin, Mao och Pol Pot resonerar kring middagsbordet	A. Stalin, Mao och Pol Pot resonerar kring middagsbordet
B. Vad hade hänt om tyskarna erövrat Moskva 1941?		
A. Fallet med svenskarna som slogs mot Stalin	C. Fallet med vad som rörde sig i huvudet på Pol Pot	

Liten lathund att använda vid elevens sökningar

Följ gärna denna sökkedja när du letar efter användbara fakta. Arbeta med skolbibliotekets och kommunbibliotekets tryckta och digitala material:

1. Uppslagsverk exempelvis:
Nationalencyklopedin (NE) och andra uppslagsverk såsom
Bonniers Lexikon eller Bra Böckers Lexikon. NE är alltid vägledande.
2. Kronologiska översikter i ett band exempelvis:
Klaus Berndt med flera: *Illustrerad Världshistoria*. 2006.
John Haywood: *Historisk Världsatlas*. 2000.
Kai Petersen: *När hände vad? 1500–2002*. 2003.
Kate Santon/Elizabeth Mc Kay med flera: *Världshistorisk atlas*. 2006.
Sven Skovmand: *Bonniers Världshistoria*. 2006.
John B Teeple: *Världshistorien genom tiderna*. 2005.
3. Kartverk:
Bo Pederby/Robert Sandberg: *Historien i kartor*. 2005.
Historisk Atlas. Band 21 i Bonniers Världshistoria. 1983.
4. Översiktsverk såsom:
Bonniers Världshistoria 1983.
Lennart Berntsson med flera, *Tusen år i Europa* (Band 4). 2004.
Stéphane Courtois (red), *Kommunismens svarta bok*. 1999.
Klas-Göran Karlsson, *Terror och tystnad*. 2003.
Anu Mai Köll (red.) *Kommunismens ansikten*. Stockholm: Symposion 2006.
Nationalencyklopedins världshistoria. 2000.
5. Monografier, böcker som behandlar ett ämne, till exempel kommunismens historia, hittar du med hjälp av exempelvis bibliotekets söktjänster eller via databasen LIBRIS. Där finns även några böcker i fulltext som pdf-fil.
6. Tidskriftsartiklar hittar du i fulltext i söktjänsterna Mediearkivet eller PressText. Tidskriften Populär Historia har exempelvis ett rikt artikelarkiv som du fritt kan söka i.
7. Fotografier finns till exempel i:
Century. 1999.
1900-talet i text och bilder. 2006.
Glöm inte sökmotorernas bildfunktioner.
8. Databaser exempelvis:
Länkskafferiet, som är skapat för skolornas behov samt övriga databaser via fria sökningar på Internet.
9. Kontrollera alltid fakta i databaserna:
Stämmer fakta med Nationalencyklopedin eller andra tryckta uppslagsverk eller historieböcker som nämnts ovan?
Tar texten i databasen upp flera aspekter eller bara en?
Undviks vissa fakta?
Behövs kompletterande fakta?
Går det att kontrollera trovärdigheten hos den som skrivit databasens text?
10. Forum för levande historias material om brott mot mänskligheten under kommunistiska regimer: Elevmaterial respektive Faktaskrift (www.levandehistoria.se/brott)

1. Sammanfattningar, förenklingar och fördjupade kunskaper

En professionell historiker måste vara saklig. Dessutom bör historikern grundligt redovisa varför historieskrivningen ser ut som den gör. Detta sker inte speciellt ofta i skolans läroböcker, där läroboksförfattaren ständigt måste göra ett urval av fakta. Vi får alltså inte veta varför texten ser ut som den gör. Dessutom får inte allt plats i boken, så många gånger består lärobokens text av förenklingar och sammanfattningar av sammansatta och komplicerade historiska händelser. Dessa sammanfattningar är trots allt nödvändiga, men ger ändå ytliga kunskaper.

A. Komplettera med fördjupade kunskaper

I läroböcker och i skolans undervisning är det vanligt att komplicerade historiska förlopp förenklas för att eleverna ska få ett grepp om historien. Det betyder att komplicerade händelser reduceras till sammanfattningar och översikter. Ibland sker det i form av uppräknings- och kortfattade översikter.

Exempel på sammanfattningar och förenklingar:

De ryska bolsjevikernas vilja till att utveckla landet

<i>Motiv</i>	Nationellt oberoende Industrialisering Effektivisering av jordbruket
<i>Mål</i>	Lägga grunden till ett klasslöst samhälle genom: stark armé självförsörjande industri självförsörjning i fråga om mat
<i>Medel</i>	Kollektivering och planekonomi med hjälp av: åsiktsförtryck terror etnisk rensning
<i>Resultat</i>	Nationellt oberoende Självförsörjande industri med tyngdpunkt på råvaror, industrivaror och inte konsumtionsvaror. Ineffektivt jordbruk Planerat massmord

Maos maktställning i det kommunistiska Kina vilade på

- Mobilisering av massorna genom ”det stora språnget” 1958–1960 och ”kulturrevolutionen” 1966–1976.
- Åsiktsmonopol som skapades genom presscensur, trakasserier av oliktankande, angiveri av påstådda fiender, socialistisk uppfostran i läger.
- Terror i form av isolering och utrensning av ”fiender till folket” såsom påstådda kontrarevolutionärer, högerelement, reaktionärer samt revisionister inom det egna kommunistpartiet.
- Personkulten och propagandan.

Kambodja

Förtryck	Revolution	Kaos	Reaktion
Lon Nols militärdiktatur med stöd av USA.	Röda khmererna tar makten efter inbördeskriget.	Terror Massmord	Vietnameserna invaderar landet och upprättar en regering.

Förslag till arbetsuppgifter

1. Tag hjälp av Faktaskriften och skriv om dessa tre sammanfattningar ovan till en kort sammanhängande text. Redogör för hur de olika punkterna hänger ihop och var noga med att ange orsaker och följder.

2. Hämta exempel från Faktaskriften på händelser som belyser till exempel Kollektiviseringen i Sovjetunionen och ”det stora språnget” i Kina. Utforma gärna texten kring händelserna till korta nyhetsnotiser.

Redogör för vilka huvudaktörer som varit inblandade på de viktigaste punkterna i sammanfattningarna ovan, såsom ryska revolutionen, kulturrevolutionen i Kina och röda khmererna tar makten i Phnom Penh. Gör ett personligt urval som du motiverar.

2. Lika goda kålsupare? Om jämförelser av kommunistiska regimer

Jämförelser eller komparationer är vanliga för att förstå viktiga historiska händelser. Jämförelser ger svar på flera frågor som: Vilka likheter och skillnader finns mellan händelserna? Hänger händelserna ihop på något sätt? Vilka är de viktigaste drivkrafterna bakom de olika händelserna som jämförs? Varför utvecklades historien på detta sätt?

I historieundervisningen används därför ofta komparationer för att visa på samband och sammanhang i historien. Den största fördelen med komparationer är att de historiska sammanhangen kring den enskilda händelsen kan förklaras bättre om den jämförs med andra liknande händelser. Just komparationer mellan Hitlers Tredje rike och Stalins Sovjetunionen har länge varit vanliga i historieundervisningen. Komparationerna har ofta utgått från vilka motiv, mål och medel som drev fram utvecklingen i de båda diktaturerna. Hitler och Stalin jämförde sig med varandra redan under 1930-talet! De höll sig till exempel hela tiden underordnade om hur den andre bedrev sin terror mot den egna befolkningen. Och från denna tid började även vetenskapsmän och författare att fundera över jämförelsen mellan dessa två odemokratiska samhällen – det nazistiska Tredje riket och kommunismens Sovjetunionen.

Den som studerar varje område för sig upptäcker inte lika lätt skillnader och likheter i historiska händelser. Däremot framstår likheter och skillnader tydligt om studierna utgår från några jämförelsepunkter (exempelvis motiv, mål, medel med mera), som går att undersöka på två eller flera områden. Det gäller bara att finna tillräckligt många likartade händelser eller förutsättningar för att kunna göra en komparation.

Komparationer kan exempelvis göras mellan:

- politiska system, till exempel Stalins Sovjetunionen, Maos Kina och Pol Pots Kambodja
- politiska händelser, till exempel skenrättegångar
- politiska aktörer, till exempel personer som Stalin, Mao och Pol Pot eller organisationer såsom pressen och propagandan

Lärandemål för arbetsuppgifterna

Inom detta tema erbjuds följande arbetsuppgifter och komparationer:

- A. Vad utmärker en diktator?
- B. Att finna likheter och skillnader
- C. Stalin och Mao – gör en tänkt politisk självvärdering

I arbetet med dessa komparationer ska eleven sträva efter att:

- förklara händelser och aktörer i de tre kommunistiska staternas historia genom att jämföra och korrekt beskriva likheter och skillnader
- förstå sambanden i de historiska händelserna mellan viktiga orsaker och följder

A. Vad utmärker en diktator?

I de kommunistiska diktaturerna var ledaren ofelbar och föremål för en dyrkan av nästan religiös karaktär. Ordet kult kommer från religionens värld och betecknar just dyrkan av ett kraftladdat föremål. Därför har begreppet ledarkult använts för att beskriva hur den kommunistiska ledaren ständigt hyllades. För att öka sin popularitet genomförde ofta ledaren en rad åtgärder som skulle hålla folket på gott humör. Men åtgärderna gick i första hand ut på att skaffa ledaren mer makt.

Författaren och läraren André de Guillaume var tidigare underofficer i en liten karibisk örepublik. År 1973 misslyckades han med att genomföra en statskupp på den lilla ön. När han kom ut ur fängelset 1990 började han arbeta som lärare. Halvt på allvar och halvt på skämt gav han några år senare ut boken Hur man erövrar världen. En handbok för blivande diktatorer.

Många av André de Guilllaumes tankar går att spåra tillbaka till Niccolò Machiavelli som 1513 i boken Fursten beskrev hur en kung, furste eller politisk ledare kunde uppträda som effektiv ledare. Fast Machiavelli ville bara redovisa hur det gick till i verkligheten, inte som de Guillaume ställa upp några absoluta regler.

Förslag till arbetsuppgifter

1. De Guillaume anser att en maktfullkomlig diktator har fyra kännetecken:

- Karisma
- Förföljelsemani
- Samvetslöshet
- Beslutsamhet

Jämför Stalin, Mao och Pol Pot med utgångspunkt från dessa fyra kännetecken. Vilka likheter och skillnader upptäcker du?

2. Enligt de Guillaume måste det på ett positivt sätt märkas att landet har fått en ny ledare. Därför bör diktatorn ändra namnet på landet och på några större städer. Undersök om Stalin, Mao och Pol Pot genomförde dessa åtgärder. Studera noga i en historisk kartbok.

3. I André de Guilllaumes bok ges också några handfasta råd om hur en diktator bör bära sig åt för att behålla makten.

- Håll dem som hjälpte dig till makten mycket nära dig, så att du kan kontrollera dem!
- Låt inte landets tidigare ledare få utvandra. Lås in dem så att du har kontroll på dem!
- Ge dina närmaste familjemedlemmar politiska uppdrag med mycket makt!
- Belöna folk som är trogna dig!
- Bestraffa dina fiender med överdriven grymhet!
- Använd ett nytt namn istället för det namn du fick vid födelsen!
- Se till att du blir publicerad!
- Uppträd charmigt och farbroderligt!
- Förklara att alla landets problem beror på de tidigare makthavarna!
- Bjud in journalister från hela världen så att du får chansen att ständigt ge din syn på saken! Men glöm inte bort att hålla landets egen press under noggrann uppsikt!
- Erkänn inte att du är en diktator!
- Anordna gärna stora parader och massmöten!

Följde Lenin, Stalin, Mao och Pol Pot dessa råd? Kontrollera på ett urval punkter.

B. Att finna likheter och skillnader

Den berömda ryske författaren och journalisten Vasilij Grossman (1905–64) var bara en av flera författare i Europa, som redan under den blodiga kampen mellan Tyskland och Sovjetunionen började fundera över likheter och skillnader mellan nazismen och kommunismen i praktisk politik. När tyska trupper anföll Sovjetunionen sommaren 1941 ville Grossman ta värvning i Röda armén, men läkarna förklarade att hans kroppskrafter inte skulle räcka till. I stället blev han en framgångsrik journalist för Röda arméns tidning Röda stjärnan.

Ja, hans reportage blev så populära bland soldater och allmänhet att till och med Stalin uppmärksammade dem. Visst var Grossman mer eller mindre en krigshjälte när han direkt från slagfältet skrev sina dramatiska texter. Men Stalin ville inte hylla honom för Grossman var ju inte medlem i kommunistpartiet, och dessutom var han jude.

I takt med de sovjetiska framgångarna på slagfältet blev Grossman alltmer kritisk mot det sovjetiska systemets brist på frihet. Själv blev han ibland drabbad när hans artiklar i Röda stjärnan censurerades. Så fort kanonerna tystnat i Europa sammanfattade Grossman sin kritik mot diktaturen i den storslagna romanen Liv och öde. När den hemliga polisen KGB fick nys om boken stormades Grossmans hem. Manuskript och anteckningar beslagtogs. Först 1988 kunde boken tryckas i Sovjetunionen, alldeles innan landets politiska system kollapsade. Men redan tidigare under 1980-talet hade läsekretsen i västvärlden kunnat läsa Grossmans hyllade roman. Och då och då i texten kan läsaren upptäcka Grossmans insprängda jämförelser mellan nazismen och kommunismen i praktiken.

Förslag till arbetsuppgifter

1. Gör en jämförelse med hjälp av litteratur för att finna likheter och skillnader mellan de kommunistiska regimerna i Sovjetunionen, Kina och Kambodja. Utgå från följande jämförelsepunkter, som sammantaget kan utgöra förutsättningarna för ett planerat massmord:

- Revolution
- Utopisk ideologi. (En utopisk ideologi är politiska idéer, som vill förverkliga ett drömsamhälle eller lyckorike på jorden)
- Krig
- Byråkrati
- Imperium
- Modernisering
- Brutalisering av samhället genom terror
- Skarp ordning av landets ekonomi och militära säkerhet.

Undersök hur varje jämförelsepunkt såg ut i de tre staterna.

2. I slutet av andra världskriget blev Estland ockuperat av sovjetiska trupper och landet tvångsanslöt till Sovjetunionen. Kollektiviseringen av det estniska jordbruket genomgick tre faser:

- År 1945 begränsades antalet så kallade kulaker eller självägande storbönder. Vem som var kulak bestämdes med hjälp av lokala estniska beslutsfattare. Definitionen av en kulak var ofta godtycklig men jordbruk över 30 hektar beslagtogs av de kommunistiska myndigheterna.
- År 1947 marginaliserades kulaker, som ännu drev ett privat jordbruk, genom en chockskatt som fullständigt ruinerade de flesta.
- År 1949 undanröjdes kulakerna genom stora deportationer till Sibirien av hela bondefamiljer. En del självägande bönder avrättades.

I princip kan kollektiviseringen beskrivas som en ex-politik: expropriation (beslagtagande), exekution (avrättning) samt exil (förvisning).

Jämför till exempel kollektiviseringen av det ukrainska jordbruket med kollektiviseringen i det kommunistiska Kina och i Demokratiska Kampuchea. Låt jämförelsen utgå från Faktaskriften och din lärobok i historia samt Nationalencyklopedin.

3. I romanen *Liv och öde* gör författaren Vasilij Grossman på flera ställen jämförelser mellan den nazistiska och kommunistiska politiken i praktiken. Låna boken på kommunbiblioteket eller skolbiblioteket och undersök vad Grossmans jämförelser utmynnar i till exempel på sidorna 196–197, 374–381 och 454–455.

C. Stalin och Mao gör en tänkt politisk självvärdering

Strax före nyåret 1949 överlämnade en undersökningskommission från hemliga polisen (NKVD) en hemlig sammanställning om Hitlers liv och död till Sovjetunionens ledare Josef Stalin. Han ville nämligen personligen få veta vad som låg till grund för Hitlers beslut och handlingar. Dessutom ville han en gång för alla förvissa sig om att Hitler verkligen var död, och inte hade lyckats fly till Sydamerika.

Stalin gick noga igenom sammanställningen, kallad akt 462a, och låste sedan in den i sitt personliga kassaskåp. Sammanställningen eller dossiern byggde på långa och bitvis brutala förhör med tyska fångar, som tidigare arbetat i Hitlers närhet.

Undersökningskommissionen leddes av överstelöjtnant Fjodor Karpovitj Parparov, som snart förstod sin svåra uppgift. Hur skulle han kunna presentera Hitlers politik utan att Stalin blev förolämpad genom att upptäcka sina egna politiska misstag? Parparov löste uppgiften genom att låta sina medarbetare skriva en enda lång berättelse, som på ett lättläst sätt förklarade händelserna i Hitlers liv. På ett elegant sätt lyfte författarna samtidigt fram den framgångsrika sovjetiska politiken, så att Stalin kunde ta åt sig äran. För att inte utsätta sig för Stalins ilska uteslöt Parparov följande händelser:

- Hitlers karisma (utstrålning) och framgångsrika talarförmåga
- Den tysk-sovjetiska alliansen 1939–1941 (Molotov-Ribbentroppakten)
- Informationerna från sovjetiska agenter i Tyskland och Japan om ett tyskt anfall 1941
- De tyska arméernas framgångar i början av kriget
- Den nazistiska Förintelsen av Europas judar

Förslag till arbetsuppgifter

- 1.** Förklara med hjälp av Faktaskriften varför Stalin inte ville läsa om dessa händelser ovan?
- 2.** Antag att säkerhetstjänsten i Kina skulle göra motsvarande sammanställningar om Maos huvudmotståndare i den kommunistiska världspolitik, Nikita Chrusjtjov. Vilka händelser skulle säkerhetstjänsten förmodligen utesluta för att inte drabbas av Maos ilska?
- 3.** De uteslutna passagerna i Parparovs sammanställning, och dina tänkta uteslutna passager i sammanställningen om Chrusjtjov, får anses som politiska misstag av Stalin respektive Mao. Vad skulle de tre diktatorerna själva gärna lyfta fram för att visa på sina politiska framgångar? Finns det några likheter mellan det som diktatorerna själva skulle vilja visa upp?

Förslag till fördjupningslitteratur

Henrik Eberle och Matthias Uhl, Hitler. *Stalins hemliga dossier*. Stockholm, Norstedts 2005.

Peter Fröberg Idling, *Pol Pots leende*. Stockholm, Bokförlaget Atlas 2006.

Vasilij Grossman, *Liv och öde*. Falun, Historiska media 2007.

André de Guillaume, *Hur man erövrar världen. En handbok för blivande diktatorer*. Singapore, Bazar Förlag 2003.

Anu Mai Köll (red.). *Kommunismens ansikten. Repression, övervakning och svenska reaktioner*. Stockholm: Symposion 2005.

Svante Nordin, *Nittonhundratalet. En biografi. Makt, människor och idéer under ett århundrade*. Stockholm, Bokförlaget Atlantis 2005.

3. Rabbla årtal eller förstå sammanhang?

När vi läser om Sovjetunionens, Kinas eller Kambodjas historia är det lätt att förirra sig bland alla årtal och händelser. Att då börja rabbla årtal är meningslöst. Men den som arbetar med att upprätta kronologier eller tidslinjer får snart ordning på de historiska händelserna. Det gäller bara att göra ett bra urval av fakta så att det blir lätt att få en överblick av det historiska förloppet, så att det blir lättare att förklara och förstå. Kronologier och tidslinjer kan därför vara en god hjälp i de historiska studierna:

- Fakta tydliggörs och knyts till en bestämd plats och en bestämd tid
- Förändringar under historiens gång blir tydliga genom jämförelser av vad som hände mellan till exempel två årtal
- Samband och sammanhang mellan två händelser blir lättare att upptäcka, och då blir det lättare att se vilka orsaker som påverkat de historiska händelsernas utgång, liksom följderna av dessa händelser
- Förståelse av de viktigaste historiska händelserna blir lättare när historien översiktligt sammanfattas i årtal med händelser

Lärandemål för arbetsuppgifterna

Inom detta tema erbjuds följande arbetsuppgifter:

- A.** Pussel med årtal, händelser och historiska aktörer
- B.** Skillnader och likheter med hjälp av kronologier
- C.** Från väggtidning till Internet

I arbetet med övningar kring kronologier och sammanhang ska eleven sträva efter att:

- upptäcka och förklara samband mellan årtalsangivna händelser
- genomföra ett kritiskt urval av viktiga händelser

A. Pussel med årtal, händelser och historiska aktörer

De årtal och händelser en historiebok beskriver ska bygga på ett noggrant urval av fakta. Bara viktiga och avgörande händelser kan tas med i texten. Med tiden utvecklas ofta ett slags kanon eller rättesnöre. Det innebär till exempel att texten i skolans olika historieläroböcker gärna beskriver samma urval av händelser. Ofta bygger det likartade faktaurvalet på ett urval av årtal och händelser som presenterats i några vetenskapliga historieböcker.

Förslag till arbetsuppgifter

1. Kombinera ihop rätt händelse med rätt årtal:

Händelse	Årtal
Låt hundra blommor blomma	1979
Det stora fosterländska kriget	1932–1933
Stora språnget	1936–1938
Moskvarättegångarna	1934
Vietnameserna invaderar Kambodja	1946–1989
Den nya ekonomiska politiken i Sovjetunionen	1941–1945
Kulturrevolutionen	1958–1960
Kalla kriget	1956
Röda khmererna tar makten i Kambodja	1966–1976
Mordet på Kirov	1975
Hungersnöden i Ukraina	1921–1927

2. Vilka var huvudaktörerna i följande händelser? Kombinera rätt händelse med rätt aktör. Tänk på att en aktör kan dyka upp på flera ställen. Det finns olika svar beroende på vilket urval man gör, så var beredd på att motivera ditt urval.

Händelse	Aktör
Den stora terrorn i Sovjetunionen	Mao
Röda khmererna tar makten i Kambodja	Lin Biao
Moskvarättegångarna	Stalin
Kulturrevolutionen	Tuchatjevskij
	Lon Nol
	Bucharin
	Prins Sihanouk
	Zinovjev
	Liu Shaoqi
	Lenin
	Pol Pot

3. Gör ett personligt urval från nedanstående händelser och bestäm vilken händelse du anser var *den* viktigaste i det kommunistiska Kinas historia. Motivera noga varför du gör just det valet! Händelserna återges i rätt kronologisk ordning.

- Mao tar makten och Folkrepubliken Kina utropas. Chiang Kai-shek och Guomindang förlorar inbördeskriget och flyr till Taiwan.
- Kina ingriper i Koreakriget.
- Kampanjen "Låt hundra blommor blomma och hundra skolor debattera!" börjar. Kommunisterna anser att socialiseringen av Kina är avklarad i och med att jordbruket är kollektiviserat och företagen socialiserade.
- "Antihögerkampanjen" startar när kritiken mot kommunisterna blir för skarp.
- Kina ska bli en modern industristat, men kampanjen "Det stora språnget" slutar i en ekonomisk katastrof. Miljoner kineser svälter ihjäl när jordbruket inte förmår att försörja landets befolkning.
- Kina bryter med sin kommunistiska granne Sovjetunionen. Kommunisterna i Sovjetunionen anklagas av Mao för revisionism.
- Mao vill snabbt höja landets levnadsstandard och utjämna de ekonomiska och sociala klyftorna mellan styrande och styrda samt mellan landsbygdens folk och städernas invånare. Mao är också missnöjd med den tröga kinesiska byråkratin. Nu vill han skaffa sig ett rejält grepp om makten i Kina och kulturrevolutionen blir en skoningslös kamp mot verkliga och inbillade motståndare till honom. Bitvis råder kaos i Kina.
- Folkrepubliken Kina får plats i FN:s säkerhetsråd i stället för Republiken Kina.

B. Skillnader och likheter med hjälp av kronologier

När forskarna skriver historia försöker de dela in historien i olika perioder genom att föra samman händelser, som hänger ihop på något sätt. Historien får då olika rubriker och blir lätt att överskåda. Om rubriken täcker en lång tid i historien kallas den för en epok. Men människorna som exempelvis levde i Norden för 10 000 år sedan visste naturligtvis inte att de levde under stenåldern. Invånarna i S:t Petersburg visste givetvis inte heller att de händelser de var med om i mars och november 1917 skulle få rubriken "De ryska revolutionerna" i historieböckerna.

Förslag till arbetsuppgifter

1. Rubrikerna i skolans historieläroböcker och Faktaskriften ska vara objektiva, sakliga och beskrivande. Men anta nu att du fått i uppdrag av ett kommunistiskt bokförlag att skriva in nya rubriker i den estniska historien, som du ser här nedan. Tänk på att rubrikerna måste vara stalinistiska. Det innebär att den sovjetiska politiken efter ryska revolutionen måste förhärligas.

För att din nya rubrik ska passa med texten i perioden kanske du måste byta ut ett och annat ord fastän du inte ändrar på de faktiska händelserna. Orden deportationer och terror måste ju bytas ut mot trevligare ord. Varför inte i stället skriva omlokalisering samt ordning och reda?! I dagligt tal kallas omskrivningar som förskönar verkligheten för eufemismer. Och det är just sådana du måste arbeta med.

Kronologi över Estlands historia

- 1721–1918** *Skriv en ny rubrik i stället för: Ryska tiden*
Den balttyska adeln behåller sina privilegier (förmåner) vid freden i Nystad. Godsägarna får mer makt över bönderna, livegenskapen upphävs slutgiltigt 1819. Framsteg och reformer under 1860-talet under Alexander II. Förryskningskampanj under 1880-talet. Ryska revolutionen 1917 leder till landets självständighet.
- 1918–1940** *Skriv en ny rubrik i stället för: Självständighetstiden.*
Perioden inleds med frihetskriget 1918–20 mot bolsjeviker och balttyskar. I freden i Tartu 1920 erkänner Sovjetunionen Estland för all framtid. Estland får en parlamentarisk författning. 55 000 nya jordbruk skapas 1921. Landets minoritetskulturer erkänns och respekteras. Under 1930-talet fungerar inte den estniska demokratin och landet utvecklas mot en civil diktatur.
- 1940–1945** *Skriv en ny rubrik i stället för: Andra världskriget.*
Estland ockuperas av Sovjetunionen i enlighet med Molotov-Ribbentrop-pakten 1940. Landet har lite över 100 estniska partianslutna kommunister bland en befolkning på omkring 1,1 miljon invånare, där esterna utgör cirka en miljon. Mord på ledande ester och deportationer österut äger rum. I maj 1941 deporteras över 9 000 ester. Bland dem fanns poliser, godsägare, fabrikörer, högre tjänstemän och officerare tillsammans med sina familjer. Tyskland anfäller Sovjetunionen och 1941 ersätts den sovjetiska terrorn av den nazistiska. Nazisterna mördar nästan samtliga judar tillsammans med andra oppositionella ester samt kommunister. Inför Röda arméns angrepp ansluter sig många ester frivilligt eller ofrivilligt till nazistiska Waffen-SS. Cirka 70 000 ester flyr landet före Röda arméns ankomst. En stor del kommer till Sverige, där de snabbt integreras i samhället. År 1945 äger omfattande utrensningar rum med arresteringar, arbetsläger och avrättningar av

påstådda folkfiender till sovjetmakten. Varken den kommunistiska eller nazistiska ockupationspolitiken hade ett folkligt stöd.

1945–1991

Skriv en ny rubrik i stället för: Sovjetiska tiden.

Period med deportationer och terror. Landets befolkning har under kriget minskat med över 30 procent. Tvångskollektivisering sker av jordbruket. Stor rysk invandring äger rum under perioden. Militärbaser och tung industri byggs upp. Landet är nu en sovjetrepublik, och Estland genomgår en förryskning under kommunistledaren Brezjnevs tid. Men genom stora sångfestivaler i slutet av 1980-talet finner esterna ett sätt att hävda sin rätt till nationell självständighet. Den så kallade sjungande revolutionen har inletts. Sovjetunionen under kommunistledaren Gorbatjovs ledning ingriper inte med trupper i Estland när kommunistblocket i Östeuropa faller samman.

1991–

Skriv en ny rubrik i stället för: Den återupptagna självständigheten.

Perioden inleds med att demokrati och parlamentarism återinförs. Landet integreras i västekonomin och rubeln avskaffas. Kollektivjordbruk upplöses och arbetslösheten stiger när ekonomin marknadsanpassas. År 1994 lämnar ryska trupper Estland och 2004 blir Estland fullvärdig medlem av EU.

C. Från väggtidning till Internet

Ett par år efter Maos död inträffade något märkligt i Beijing. Just då började Deng Xiaoping skaffa sig ett fast grepp om makten i landet. Och i kamp mot den gamla partiledningen i kretsen kring Mao började han verka för marknadsekonomi inom ramen för en enpartistat.

I slutet av 1978 satte den unge elektrikern Wei Jingsheng upp en väggtidning på en låg mur i centrala Beijing. Genast började människor flockas kring väggtidningen. För i väggtidningen kunde invånarna i Beijing läsa att den unge mannen krävde en ”femte modernisering” utöver de fyra om modernisering av jordbruket, vetenskapen, teknologin och försvaret, som den kommunistiska partiledningen hade talat om. Wei krävde nämligen demokrati och yttrandefrihet! Snart döptes muren om till Demokratimuren och den ena väggtidningen efter den andra sattes upp.

Spontana diskussionsgrupper uppstod strax, en underjordisk press spred budskap om demokrati och flera massmöten ordnades. Ibland genomfördes demonstrationståg till Himniska fridens torg i Beijing. Det verkade som om Kinas historia hade kommit in i en ny period med opposition mot enpartistaten. Men den lösligt organiserade demokratirörelsen knäcktes när polis och militär 1989 brutalt slog ner alla demonstrationerna på just den Himniska fridens torg. Demonstranterna ville ha en dialog med kommunistpartiet, de ville också ha yttrandefrihet samt ett stopp för den utbredda korruptionen. På det sättet avlöstes en period av öppenhet av en ny period av förtryck.

Samma periodiska utveckling kan vi se när Internet kom till Kina. I slutet av 1990-talet insåg den kommunistiska ledningen att det inte gick att avstå från Internet. Men trafiken på nätet måste noga övervakas så att inte kommunistpartiets maktmonopol kunde hotas. Vissa utländska sidor blockerades, och alla känsliga ord spårades upp med hjälp av så kallade packet sniffers så att informationen kunde blockeras.

Men det blev allt svårare för censuren att övervaka Internet när den så kallade bloggvågen sköljde över Kina omkring 2003. Det var då moderedaktören Mu Zimei i Guangzhou öppnade sin sexdagbok och helt öppet förklarade: ”Jag har ett mycket ansträngande arbete och på fritiden har jag en mycket humanistisk hobby – kärlek.” Snart lästes hennes blogg av flera hundra tusen kineser varje dag!

De gamla kommunisterna suckade: ”Om man öppnar fönstret är det svårt att hindra flugor och mygg från att komma in.” Men reaktionen lät inte vänta på sig. Redan tidigare hade det funnits grupper på Internet, som bekämpat det västerländska inflytandet genom att angripa exempelvis yttrandefrihet och sex med hjälp av ett slags ”cyber-nationalism”. Denna nationalism hyllade nationen Kina och dess gamla goda moraliska värden. Men nu intensifierades aktiviteterna. Flera bloggar angreps av hackers och ett starkt nationalistiskt budskap spreds inom och utanför Kina. Speciellt framgångsrika var en del hackers, som till och med lyckades hacka sig in på Vita Husets webbplats för att där placera Kinas flagga!

Så korta perioder av viss frihet på Internet har följts av perioder med stark myndighetskontroll. Ännu idag kan den kinesiska censuren släcka ner webbplatser och plocka bort bloggar och adresser.

Förslag till arbetsuppgifter

1. Att en period med viss öppenhet avlöses av en period med slutenhet och kontroll är inget ovanligt i historien. Det så kallade politiska tövädret i Sovjetunionen under kommunistledaren Nikita Chrusjtjovs tid avlöstes av en period med hårdare kontroll under Leonid Brezjnevs styre. Det måste alltså finnas bakomliggande orsaker till att något inträffar längre fram.

I och med Maos död 1976 upphörde den terror han själv en gång varit upphovsman till för att kunna säkra sin maktposition. Men många inslag i Maos diktatur finns kvar ännu idag. Vilka är de tänkbara orsakerna till detta? Leta efter de kontrollmedel och förtryckarmekanismer som användes före Maos död. Försök sedan att ge förklaringar till varför just dessa kontrollmedel kanske används än idag. Utgå gärna från följande schema i ditt resonemang:

	Tiden före Maos död	Tiden efter Maos död
Maktmedel		
Orsaker till varför de används		

Förslag till fördjupningslitteratur

Julia Lovell, *Kinas historia under 3000 år*. Stockholm, Norstedts 2006.

Imbi Paju, *Förträngda minnen*. Malmö, Atlantis 2007.

4. Att förklara och inte bortförklara historien!

En del människor är bra på att förklara bort sitt ansvar. ”Ja, du förstår att bussen alltid är så sen att jag inte hinner till jobbet i tid!” Men faktum kvarstår. Den anställde har återigen kommit för sent och har inte tagit sitt ansvar för att ändra på detta.

Den som kan förklara vad som har hänt i historien förstår också historien. Om vi skulle ägna oss åt att förklara bort historien skulle vi inte förstå mycket. För den som kan förklara historien förstår:

- Att något har ägt rum. Gulag, Laogai och S-21 är fakta.
- Att ingenting kan ske i historien utan orsak. Det går att finna förklaringar till massmorden i Sovjetunionen, Kina och Kambodja
- Att bakom de avgörande beslut som fattas finns motiv och syften. Våldigt lite sker av en slump eller genom ett övernaturligt ingripande. Det finns personer som har ett ansvar för massmord och kränkningar av de mänskliga rättigheterna.

Den som förstår vad som har hänt i historien har inte rätt att glömma eller förlåta de förövre som bar ansvaret för övergreppen eller kränkningarna. Förlåtelse kan bara offren och deras anhöriga ge. Bara några år efter andra världskriget betalade västtyska staten ut skadestånd till nazismens offer. Lite senare bad västtyska politiker om ursäkt för de tyska nazisternas illdåd. Våren 2008 bad den australiensiske premiärministern om ursäkt för alla de övergrepp och kränkningar som ursprungsbefolkningen aboriginerna blivit utsatta för sedan 1700-talet. Politikerna förstod historien och kunde förklara hur offren blivit drabbade. De tog ett ansvar.

Lärandemål för arbetsuppgifterna

Inom detta tema erbjuds arbetsuppgifter, som övar förmågan till att upptäcka och förklara samband i historien.

- A.** När den ”lilla” och ”stora historien” möts
- B.** Förklaringsspelet om den stora terrorn i Sovjetunionen
- C.** Förklaringsspelet om massmordet i Kambodja

I arbetet med dessa uppgifter ska eleven sträva efter att:

- förstå hur historiska förklaringar kan vara uppbyggda
- förstå sambanden mellan olika förklaringsfaktorer

A. När den ”lilla” och ”stora historien” möts

I Faktaskriften kan du på sidan 28 läsa om Nina Lugovskaja. I Elevmaterialet hittar du Nina Lugovskaja på sidan 10. Den 21 januari 1933 skriver hon i sin dagbok:

Då vaknade jag på morgonen och visste ingenting. Mormor kom in och frågade: ”Går du till skolan idag – pappa har blivit arresterad?” ”Nej.” När hon gick ut började jag först gråta. Plötsligt välldes all ilska och vrede upp mot den som vågat ta min pappa ifrån mig.

Raderna i Ninas dagbok beskriver hur hennes pappa fördes bort 1929 sedan han vägrat att på order ta in medlemmar från kommunistpartiet i bagerikollektivets styrelse. Nina gömde sin dagbok och vid en husrannsakan 1937 hittade polisen den gömda dagboken. De rader åklagaren stryker under i den blir till anklagelsepunkter i en rättegång mot Nina, hennes

mamma och två systrar. Straffet för "kontrarevolutionär aktivitet" skrivs till fem års straffarbete plus sju års förvisning till Sibirien. Men familjen Lugovskij överlever sjukdomarna, svälten och straffarbetet. Och sist av alla i familjen blir Nina rehabiliterad 1963 och får då ett papper på att det inte funnits några bevis på hennes påstådda brottslighet. När Nina Lugovskajas dagbok publiceras 2004 finns åklagarens understrykningar med.

Ninas dagbok kan beskrivas som den "lilla historien", den som beskriver en familjs öden. Åklagarens understrykningar kan däremot beskrivas som den "stora historien". Det är den historia som berättar vad som händer i politik och ekonomi för hela staten. I och med åklagarens understrykningar i Ninas dagbok möts den "lilla" och "stora historien". Därigenom blir sambanden tydliga mellan Stalins politik och den enskilda människan i Sovjetunionen.

Förslag till arbetsuppgifter

1. Förklara varför åklagaren har strukit under raderna nedan. Hur kan exempelvis Ninas jämställdhetsideal liksom hennes kritik mot betygen vara ett brott mot den kommunistiska staten? Vad tror du?

Flera dagar låg jag i sängen och bara drömde om att döda honom. Hans löften, diktatorn, fähunden och svinet, den eländige georgiern som stympar Ryssland. Jag knöt händerna i raseri. Döda honom, så fort som möjligt! Hämnas för mig och min far. (24 mars 1933)

Och Ukraina? Som flöt av mjölk och honung ... Vad har det blivit av Ukraina? Det går inte att känna igen längre. En död, tyst stäpp. Ingenstans ser man gyllene råg och prunkande vete stå hög, deras ax böjer sig inte för vinden. Stäppen har täckts av ogräs. Där ser man inte de stora och glada byarna med deras vita ukrainska gårdar och hör inte några klangfulla ukrainska sånger. Här och där ser man döda, tomma byar. Ukraina har tömts på folk. (31 augusti 1933)

Vid elvatiden meddelade de på radion att kamrat Kirov, medlem av politbyrå, blivit mördad i Leningrad. "Herregud!" utropade Jevgenij G. med gråt i rösten och tog sig för kinden. Jag skämdes lite för att jag inte blev det minsta upprörd av nyheten, utan tvärtom glad. "Det betyder att kampen inte är slut, det finns fortfarande organisationer och riktiga människor. Alla har inte sjunkit ned i socialismens soptunna." Och jag beklagade att jag inte fått vara med och se på denna hemska och stora händelse. Nu blir det förstas ett väldigt liv. (2 december 1934)

Kvinnor är så ensidiga och inskränkta i sin utveckling, medan männen, till och med de mest medelmåttiga, har en utmärkt förmåga att intressera sig för allt. En central roll har då förstås det förfärliga arv som den äldre generationen har lämnat efter sig till oss. Eller är kanske kvinnan helt enkelt dummare? Det är en besvärlig fråga för mig. Man får ingenting gratis, jämställdhet med männen måste man kämpa för. Men gör vi det? (28 oktober 1936)

När jag har mycket att plugga blir jag alltid på uselt humör, för en röst säger att jag inte ska läsa, medan en annan påminner om hur genant det är att få medelmåttiga betyg och stå där tyst och inte kunna något. Hur som, jag pluggar faktiskt dödligt lite och är mycket nöjd med det. Pappa sa: "Fastna inte i betygshetsträsket." (20 november 1936)

2. Följande rader strök åklagaren under:

Ett slags obehaglig inställning till lärarna, något instängt, elakt, vi har inte den nya fina inställningen, som man nu säger den "sovjetiska" inställningen. Vi vill fortfarande vara otrevliga mot dem och ställa till bus, och sedan självupppoffrande tiga och inte avslöja våra kamrater (just detta väcker vår respekt). (26 november 1936)

Varför strök inte åklagaren under de sista raderna i Ninas dagbok från 3 januari samma år?

Vem har inte känt en obehaglig oro, lik yrsel, vid beröring av en fast manlig hand, eller plötsligt känt hur någon tar en om axlarna, eller stått i ett rum tillsammans med en annan person, sagt något och tittat in i ett vackert, upphetsande ansikte. (3 januari 1937)

3. Tusentals sovjetiska medborgare blev efter Stalins död rehabiliterade. Man fick medborgerliga rättigheter men inget mer. Men varför bad aldrig Sovjetunionens styrande kommunistparti om ursäkt för alla övergreppen och kränkningarna av landets medborgare? Om du anser att en ursäkt är på sin plats, försök då att kort formulera den ursäkt Sovjetunionens siste kommunistiske ledare Michail Gorbatsjov borde ha uttalat till medborgarna i Ryssland och de stater som Sovjetunionen ockuperade. Fundera på vilka fakta du ska ta med i ursikten.

B. Förklaringsspelet om den stora terrorn i Sovjetunionen

När en historiker ska förklara hur händelserna i historien hänger ihop, finns det inte plats för alla förklaringsfaktorer. Därför måste historikern göra ett urval av nödvändiga, men inte tillräckliga faktorer, som ska förklara samband mellan olika händelser. Det hela går att likna vid ett stort pussel, där vissa viktiga aktörer måste kombineras med vissa viktiga samhällsförhållanden. Aktörerna kan vara enskilda personer eller grupper och organisationer. Samhällsförhållandena kan vara sådana strukturer och funktioner i samhället som styr händelseutvecklingen. Ett sådant samhällsförhållande kan vara bristen på yttrandefrihet i Sovjetunionen under 1930-talet, vilket har ett samband med Josef Stalin och tjänstemännen på den statliga censuren. I Faktaskriften hittar du den stora terrorn med start på sidan 26.

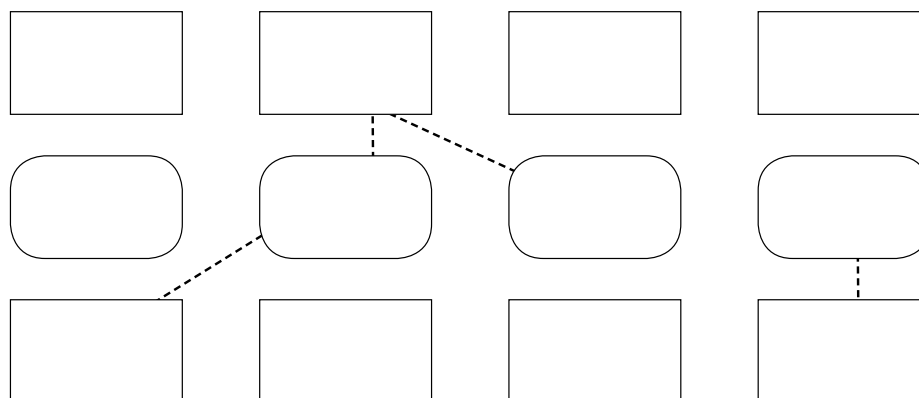
Förslag till arbetsuppgifter

1. Den stora terrorn i Sovjetunionen ägde rum under åren 1936–1938. Denna terror blev ett effektivt sätt för Stalin att behålla makt hos sig själv samtidigt som han kunde slå ned på alla verkliga och inbillade fiender till regimen.

Terrorn anses ha startat med att partichefen i Leningrad, Sergej Kirov, mördades i december 1934. Mördaren var en man vid namn Leonid Nikolajev, som efter förhör av bland annat Stalin själv avrättades efter bara några veckor. Men på vems uppdrag handlade mördaren? Ingen kan säkert veta om det var ett personligt initiativ eller om hemliga polisen NKVD var inblandad. Kirov hade nämligen konkurrerat med Stalin om inflytandet i kommunistpartiet.

Uppgift: Förklara den stora terrorn genom att göra ett personligt urval av faktorer. Skriv in en nödvändig men inte tillräcklig faktor i varje ruta. Aktörer är raka rutor och samhällsförhållandena är rutor med rundade hörn.

När alla de faktorer du valt ut är inskrivna, drar du ett streck mellan aktören och samhällsförhållandet. Strecket ska visa på att det finns ett samband, till exempel att aktören Stalin är kopplad till samhällsförhållandet censuren i Sovjetunionen. I flera fall finns säkert ett samband mellan en samhällsfaktor och flera aktörer.

Aktörer att välja bland:

Enskilda

Stalin, generalsekreterare
Berija, NKVD-chef 1938–1953
Budjonnyj, marskalk
Chrusjtjov, förste partisekreterare i Ukraina, senare Sovjetunionens ledare efter Stalins död
Eisenstein, filmregissör, som bland annat gjorde filmen om Pavel Morozov
Jagoda, NKVD-chef 1934–1936
Jezjov, NKVD-chef 1936–1938
Kaganovitj, ledamot av politbyrå
Malenkov, sekreterare i central-Kommittén
Mikojan, ledamot av politbyrå
Molotov, ledamot av politbyrå
Michail Sjolochov, författare och Nobelpristagare i litteratur
Vorosjilov, ledamot av politbyrå
Zjdanov, partichef i Leningrad efter Kirov
Trotskij, bolsjevik i landsflykt
Vysjinskij, riksåklagare i Moskva- rättegångarna
Fler egna förslag:

Samhällsfaktor/funktion/struktur

Spänningen mellan centralmakten i Ryssland och regionerna
Påtryckningar från unga karriärer i byråkratin om att rensa ut alla proppar i systemet
Lenins terrorsystem med koncentrationsläger
Censuren och propagandan
Indoktrineringen i skolorna
Behovet av tvångsarbetare
Behovet av att effektivisera ekonomin och jordbruket
Personkulten av Stalin
Rädslan för avvikande beteende
Internationella läget med spanska inbördeskriget, tyska trupper ockuperar Rhenlandet, japanerna invaderar Kina
Låga utbildningsnivån i Sovjetunionen
Kommunismen i Stalins tappning med demokratisk centralism, där högre organ väljer de lägre och socialism i ett land, där världsrevolutionen är avskriven
Konkurrens mellan medlemmarna i politbyrå
Fler egna förslag:

Grupper

Ledarnas hustrur
"Trotskister" inom och utom Sovjetunionen
"Tsarister" och anhängare till den störtade tsarens politik
Kulaker
"Sabotörer" enligt kommunistisk uppfattning
"Klassfiender" enligt kommunistisk uppfattning
"Kontrarevolutionärer" enligt kommunistisk uppfattning
NKVD-personal
"Tyska agenter" enligt kommunistisk uppfattning
Den vanlige och normale sovjetmedborgaren
Lärare i Sovjetunionen
Intellektuella i Sovjetunionen som stödde Stalin
Organiserade kommunister utanför Sovjetunionen
Alla medlemmar i Sovjetunionens kommunistiska parti
Aningslösa journalister i Västeuropa
Fler egna förslag:

Jämför först era resultat av förklaringspelet kring den stora terrorn med varandra. Undersök sedan hur du förklarar, jämfört med en lärobok i historia. Vilka likheter och skillnader finns?

C. Förklaringsspelet om folkmordet i Kambodja

På sensommaren 1978 besökte en liten utvald skara svenska journalister och kulturarbetare Kambodja. Gruppen såg inga massmord, ingen terror eller något förtryck. Röda khmerernas revolution ansågs av de flesta bedömare vara en föredömlig revolution, för det var folket i Kambodja som hade tagit makten från USA och dess lakej Lon Nol. Men strax efteråt stod det klart för omvärlden att omkring 25 procent av befolkningen hade mördats, slavarbetat sig till döds eller avlidit av sjukdom och svält.

Idag inser de flesta, men inte alla i gruppen, att de hade fel. De har alltså ändrat sitt sätt att förklara situationen i Kambodja. Men de som ännu inte vill inse vad som hände under Pol Pots tid försöker fortfarande förklara bort alla besvärande fakta.

Förslag till arbetsuppgifter

1. Utgå från Faktaskriftens text och notera alla viktiga aktörer (Pol Pot, Mao med flera) i och utanför Kambodja, som bidrog till att Pol Pot lyckades bygga upp en diktatur i landet. Notera också alla viktiga samhällsförhållanden (Vietnamkriget, diktaturen under Lon Nol med mera) i och utanför Kambodja, som bidrog till att skapa den blodiga diktaturen i landet. Gör ett urval av de fyra viktigaste aktörerna och de fyra viktigaste samhällsförhållandena. Visa sedan i en kort text hur aktörerna och samhällsförhållandena är förklaringsfaktorer som hänger ihop.

Förslag till fördjupningslitteratur

Peter Fröberg Idling, *Pol Pots leende*. Stockholm, Bokförlaget Atlas 2006.

Nina Lugovskaja, *Jag vill leva! En skolflickas dagbok under Stalintiden*. Falun, W&W 2005.

Klas-Göran Karlsson, *Terror och tystnad. Sovjetregimens krig mot den egna befolkningen*. Stockholm: Atlantis 2003.

5. När små berättelser blir stor historia

Man kan bara undra varför kommunismen inte trodde på sin egen förträfflighet, varför de måste döda och förinta så mycket. Till vilket ändamål behövde kommunismen sommaren 1941 barn inspärrade i två boskapsvagnar som kopplats loss från ett tåg på Valga järnvägsstation och vaktades av en beväpnad man, trots att de flesta barn redan dött och stan-ken av död blandades med doften från de blommande syrenerna? (Imbi Paju, *Förträngda minnen*. Stockholm: Atlantis 2007, s. 30)

Just innan Estland åter blev ett fritt land i början av 1990-talet återkom den gamla estniska kvinnan till denna sin egen berättelse om de onda åren. Det var en berättelse som slutade med en fråga hon själv inte kunde svara på. Men sant var att barnen var döda.

Idag är det inte många historiker som påstår, att en enda historisk berättelse från ett ögonvittne kan utgöra hela sanningen om ett komplicerat historiskt förlopp. Inte heller kan en enda berättelse förklara historien. Men för den som upplevde de historiska händelserna är berättelsen sann. För när ögonvittnet får berätta sin historia blir hon eller han påmind om sin egen identitet och får en djupare förståelse av historien och sig själv. Historien blir begriplig. Och i undervisningen är berättelser av ögonvittnen ofta ett utmärkt sätt att skapa inlevelse och medkänsla med dem som drabbats och farit illa.

Men i samband med att Sovjetunionen kollapsade i början av 1990-talet, började många överlevande berätta. De var inte längre rädda. I Ryssland bedriver till exempel numera föreningen Memorial ett omfattande arbete med att dokumentera de politiska fångarnas öden under den bolsjevikiska terrorns år.

Även om varje människoöde är unikt, är likheterna i de överlevandes berättelser slående. De identifieras som fiender till staten, plundras på sina ägodelar, får sina familjer splittrade, deporteras till platser långt från hemmet och tvingas till slavarbete. De som överlever har fått se sina olyckliga medfångar misshandlas och mördas. Alla de som så småningom kunde återvända hem bär på en berättelse. Tillsammans blir de överlevandes berättelser den stora historien om hur de mänskliga rättigheterna kränktes under det blodiga 1900-talet.

Lärandemål för arbetsuppgifterna

Inom detta tema erbjuds följande arbetsuppgifter:

B. Att läsa breven till onkel Fedja och Krupskaja med olika glasögon

I arbetet med dessa berättelser ska eleven sträva efter att:

- kritiskt analysera berättelser utifrån skilda perspektiv
- förstå de historiska händelserna genom de historiska aktörernas egna berättelser

B. Att läsa breven till onkel Fedja och Krupskaja med olika glasögon

Under den stora industrialiseringsprocessen i Sovjetunionen målade den kommunistiska propagandan upp en lysande framtid för dem som ville arbeta i den nya industrin. Många frivilliga skrev på för att få vara med och bygga upp en helt ny stad – Magnitogorsk.

Politbyråmedlemmen Mikojans son berättar om denna tid: ”Långt ifrån alla levde under förtryck. Vi som var barn visste att det första som måste göras var att stärka människorna, skapa en Ny människa och utbilda folket. I skolan lärde vi oss att hantera olika verktyg och

åkte ut på landsbygden för att hjälpa till med skörden. Ingen av oss fick betalt – vi gjorde vår plikt.” (Simon Sebag Montefiore, *Stalin den röde tsaren och hans hov*. Stockholm, Prisma 2004, s. 266.)

I juni 1931 skriver en ung arbetare från Magnitogorsk brev till sin onkel. Brevet beskriver arbetet med den första femårsplanen i Sovjetunionen. Men censuren såg till att brevet aldrig nådde sin adressat.

Hej onkel Fedja!

Här kommer hälsningar från Magnitogorsk. Onkel Fedja, resan gick bra och vi kom välbehållna hit. Men mottagandet var uruselt. Vi fick sitta och vänta en lång stund innan det kom en buss som skulle föra oss till resmålet. Ja, först på kvällen kom bussen och förde ut oss på landsbygden. Där fick vi ett tält, det var allt. Men den första natten fick vi sova på marken i tältet, andra natten fick vi sova på några plankor som var utlagda på sågbockar. Inför den tredje natten spikade de ihop ett slags golv till vårt tält. Nu fick vi lakan och tomma madrassfodral som vi skulle fylla med halm. Så började vårt lägerliv.

Onkel Fedja, i matsalen kostar en middag mellan 80 kopek och en rubel och tio kopek. Men det är ingen bra mat, så vi går hungriga och tyvärr finns det inte mat att köpa på något annat ställe. Onkel Fedja, till en början hade vi inget speciellt att göra, eftersom ingen visste när maskinerna skulle anlända och bli installerade. På fyra dagar gjorde vi ingenting utan satt i tältet eller gick omkring och letade efter arbetsledarna. Till slut gav de oss något att göra: vi fick bygga tillfälliga baracker. Men då började vi klaga och vände oss till platskontoret för att få våra överenskommelser upphävda. Men i stället fick vi besked om att om vi inte före 10 juni hade fått arbete och tillfälliga bostäder samt arbetskläder, skulle överenskommelsen upphävas 11 juni.

Vi väntade till 15 juni, men inget hände och jag kunde inte återvända till Leningrad. Vi satt i en fälla. Så hur vi än försökte kunde vi inte komma därifrån. Just nu bygger vi tillfälliga baracker. Men du kan ju tänka dig själv hur duktiga snickare vi är! Och gör vi inte detta finns inget annat arbete att få. Många arbetare försöker varje dag förgäves att komma härifrån. Men jag måste komma tillbaka för tillvaron här är hopplös, för det första erbjuds du inte något arbete, du får inga arbetskläder, maten är usel, vi bor fortfarande i tält och vi har kyla och regn hela tiden. Tälten läcker och efter ett regn är allt fuktigt. Kalla vindar sveper ner från bergen, så det är mycket kallt i tälten, vi fryser och arbetsledarna skiter i det. Men när vi skickades hit fick vi höra vackra ord. Du skulle komma till ett fantastiskt industriprojekt. De skulle vänta på just dig. Maskininstallationerna kan inte göras utan dig, sa de. Men i själva verket är det detta som gäller: vi behövs inte alls här. Det finns redan för många arbetare här som sätter upp tillfälliga baracker.

Onkel Fedja, det är sådan oreda här att du inte skulle se i vilken ände man skulle börja. Höjdarna här är inget annat än byråkrater, det råder fullständig förvirring och du hittar ingenting på rätt plats.

Onkel Fedja, jag slutar nu men skriver mera sedan.

(Lewis Siegelbaum/Andrej Sokolov, *Stalinism as a Way of Life. A Narrative in Documents*. Yale University Press, New Haven and London 2004, s. 33.)

I moderna diktaturer har medborgarna ofta varit övertygade om, att om bara ledarna får veta hur det i verkligheten ligger till, kommer allt att ändras till det bästa. Under kollektiviseringen och industrialiseringen i Sovjetunionen skrev därför tusentals sovjetmedborgare brev till presidenten Michail Kalinin eller politbyråmedlemmarna. Särskilt Lenins änka Krupskaja fick många brev om missförhållandena. Här följer ett brev daterat 23 oktober 1934:

Jag bor på ett barnhem i Krasno-Vishersk. Jag skulle vilja beskriva hur vi lever nu i det norra territoriet. Just nu är livet ganska bra, vi får mat, de ger oss kläder och skor och viktigast av allt, vi får undervisning. Jag, Venia Bushmanov, som bor på detta barnhem, uppskattar verkligen livet och vill lära mig mycket. Jag började i skolan när jag var sju år och vid tio års ålder började jag på industriskolan för barn till förvisade. Nu när jag är väldisciplinerad får jag gå på kurskurser samtidigt som jag arbetar.

Vi blev alla förda till Krasno-Vishersk, och ingen av oss har någon mamma eller pappa kvar i livet. Våra mammor och pappor blev förvisade och avkulakiserade. Våra mammor och pappor dog och vi blev förda hit, där vi bor nu. Men här förekommer rena lurendrejerier hos ledningen för barnhemmet och bland de anställda. Till exempel arbetar jag på ledningskontoret och varje månad ska föreståndaren dela ut 30 rubel i månadslön till mig, men jag ser aldrig röken av dessa pengar. De tillhör barnhemmet, men jag behöver köpa en blyertspenna, lite skrivpapper och vattenfärger. Och om du ber om detta får du inget. Vi är tacksamma för nu har vi fått en ny föreståndare för barnhemmet som verkligen bryr sig om och respekterar barnen. Men de gamla cheferna lurade oss och sålde vår mat för lite vodka. Det är stöld, och de förolämpade oss också, men den nya föreståndaren är snäll.

En annan sak, det är nu två år som vi har bott här utan våra föräldrar och nu är vi inskolade i det nya sättet att leva. Partifunktionärerna kallar oss fortfarande för barn till förvisade och det smärtar oss. Vi har ju blivit omskolade och försvarar Sovjetunionen. Jag säger det ännu en gång, jag vill lära mig mycket och respekterar sovjetstyret eftersom vi får tillräckligt att äta och dricka och eftersom vi får lära oss. Jag, Bushmanov, ett barnhemsbarn, skriver här på en Underwood skrivmaskin och ber dig att skriva tillbaka och tacka alla anställda här samt vår föreståndare Baiandina för att de respekterar ungdomarna mycket och leder oss in på den sovjetiska vägen.

Men nu säger jag adjö Nadesjda Konstantinovna Krupskaja och ser fram emot ett brev från dig, som jag skulle tacka mycket för.

Jag Venia Bushmanov kommer att studera och studera.

(Lewis Siegelbaum/Andrej Sokolov, *Stalinism as a Way of Life. A Narrative in Documents*. Yale University Press, New Haven and London 2004, s. 289.)

Förslag till arbetsuppgifter

1. Brevet till onkel Fedja går att läsa med olika glasögon. Den hemliga polisen skulle säkert uppfatta brevet som ”kontrarevolutionärt” och som ett uttryck för elakt förtal av den unga sovjetstaten. En seriös tjänsteman i den ryska planekonomin skulle kanske se brevet som ett utmärkt underlag till förbättringar i den stora industrialiseringsprocessen. Om onkel Fedja hade fått läsa brevet hade han troligen sett det som ett rop på hjälp.

Anta att du fått i uppgift av censuren i Magnitogorsk att ändra på allt i brevet som är ofördelaktigt för den kommunistiska propagandan. Du tar alltså på dig den kommunistiska propagandans glasögon. När du skriver om brevet kan du byta ut ord och meningar eller förklara bort all kritik på ett trovärdigt sätt. Försök gärna att göra den unge mannen till en äkta Stachanovit, det vill säga mönsterarbetare. Hur kommer brevet till onkel Fedja att se ut då?

2. Dessa autentiska brev ovan visar att det fanns ett samspel mellan de som styrde Sovjetunionen och de som blev styrda. Breven visar också att partiledningen ägde ett visst men begränsat förtroende hos den sovjetiska allmänheten.

Lenins änka Krupskaja var intresserad av pedagogik och utbildning. Men hon kom inte överens med Stalin, som hon tyckte var en brutal typ. Stalin gick så långt att han hotade Krupskaja om hon fortsatte med att ha kritiska åsikter. Därför fick inte Krupskaja något som helst politiskt inflytande efter Lenins död.

Vilka avsikter tror du Venia har med sitt brev? Vad vill hon berätta? Vill hon ställa sig in hos Krupskaja eller vill hon att myndigheterna undersöker förhållandena på barnhemmet? Tänk på att Baiandina har läst brevet. Läs om Krupskaja och ta på dig hennes glasögon.

Skriv det svar Venia aldrig fick. Men glöm inte att hemliga polisen kan läsa vad du skriver.

Förslag till fördjupningslitteratur

Lennart Samuelsson, *Tankograd: den ryska hemmafrontens dolda historia 1917–1953*. Stockholm: SNS Förlag 2007.

6. Tänk om inte...!

Att lära sig historia genom att ändra på den.

I vardagen kanske det händer en liten olycka i halkan och bilen får sig en rejäl lackskada vid mötet med lyktstolpen. Föraren ser med en gång framför sig alla dyra reparationer och önskar att hon eller han kunde ändra på historien.

Även professionella historiker kan syssla med att ändra på historien, men då för att bättre kunna förstå den. Att ändra på historien eller att utveckla kontrafaktiska hypoteser har blivit allt vanligare inom historieforskningen. Den engelske marxistiske historikern Eric Hobsbawm ser i sin bok *Om historia* (2001) tre områden, som skulle kunna utforskas genom att historikern ändrar på historien för att se vad som händer:

- Där enskilda individer eller grupper fattar avgörande beslut. Hade verkligen beslutsfattarna något inflytande på utvecklingen?
- Mytomspunnen historia. Var exempelvis verkligen Tsarryssland dömt att gå under som Karl Marx förutspådde redan 1879?
- Vändpunkter i historien. Fanns det andra realistiska handlingsalternativ när besluten fattades?

Men kontrafaktiska hypoteser är ganska meningslösa om vi vill undersöka alternativa utvecklingslinjer kring händelser, där vi inte har något faktaunderlag att utgå ifrån. Därför är det exempelvis inget värde i att ställa frågan om vad som hade hänt om Josef Stalin genomgått en religiös kris 1941 och strax därpå blivit påve i Rom. Arbete med kontrafaktiska hypoteser lämpar sig bäst där det finns mycket källmaterial att bygga på.

Lärandemål för arbetsuppgifterna

Inom detta tema erbjuds följande arbetsuppgifter och kontrafaktiska hypoteser:

- A.** Stalin, Mao och Pol Pot resonerar kring middagsbordet
- B.** Vad hade hänt om tyskarna erövrade Moskva 1941?
- C.** Varför kollapsade inte Sovjetunionen 1991?

I arbetet med dessa kontrafaktiska hypoteser ska eleven sträva efter att:

- beskriva alternativa och faktagrundade handlingslinjer i historien
- kritiskt analysera historiska beslutsunderlag

A. Stalin, Mao och Pol Pot resonerar kring middagsbordet

I verkligheten träffades aldrig Stalin, Mao och Pol Pot samtidigt. Stalin och Mao träffades däremot för att visa hela världen att Sovjetunionen och Kina var vapenbröder i kampen mot imperialismen och kapitalismen. Mao träffade också Pol Pot och gav honom stöd i kampen mot Lon Nol. Men i verkligheten litade inte någon på den andre. Trots att de alla kallade sig kommunister hade de olika syn på hur revolutionen skulle genomföras och hur det kommunistiska samhället skulle byggas upp.

Förslag till arbetsuppgifter

1. Ändra på historien och bjud in Stalin, Mao och Pol Pot till en diskussion om vad de gjorde rätt och fel under den tid de ledde sitt land. Välj ut ett samtalsämne som du hittar i Elevmaterialet. Kanske de vill prata om personkulten, terrorn eller krigen? Redogör kort för deras samtal. Har de nu ändrat åsikter? Är de självkritiska eller ofelbara? Låt de tre ledarna ingående motivera sina åsikter.

2. Stalin, Mao och Pol Pot skulle aldrig acceptera att någon påstod att deras politik ledde till folkmord. Enligt FN:s definition av folkmord krävs:

- att handlingarna är riktade mot nationella, etniska eller religiöst avgränsade grupper samt
- att förövarna verkligen ska ha som syfte att vilja utplåna en grupp

Konventionen kom till i skuggan av Förintelsen av de europeiska judarna. Och då var de sovjetiska delegaterna noga med att inte tillåta sådana skrivningar att Sovjetunionen kunde utpekas som ett land där det bedrevs folkmord. Röda khmerernas massmord i Kambodja räknas exempelvis inte som ett folkmord, därför att motivet inte var att utrota någon särskild nationell, etnisk eller religiös grupp. Inte heller blir nazisternas utrotningspolitik mot de funktionshindrade definierat som ett folkmord. Däremot är ju Förintelsen av Europas judar definierat som ett folkmord.

När Pol Pot dog i djungeln 1998 upphörde röda khmererna att fungera som en gerillarörelse. Den tidigare diktatorn över Kambodja blev aldrig ställd inför domstol och fick aldrig sona sina brott mot mänskligheten.

Men anta att du i egenskap av internationell åklagare hade möjlighet att åtala Pol Pot för brott mot de mänskliga rättigheterna. Hur skulle du kort formulera åtalspunkterna och hur skulle du underbygga dina åtalspunkter med fakta? Utgå från FN:s förklaring om de mänskliga rättigheterna från 1948. Du hittar den bland annat på www.levandehistoria.se.

B. Vad hade hänt om tyskarna erövrat Moskva 1941?

I en diktatur finns det inget fritt flöde av information. All viktig information måste kontrolleras så att inte staten och den politiska ledningen tar någon skada. Så småningom finns bara sådan information, som säger precis det landets härskare vill höra. Information som uttrycker en annan åsikt än härskarens blir ju ett hot mot härskarens makt.

Strax före den tyska invasionen av Sovjetunionen sommaren 1941 fick Josef Stalin en mängd information om en förväntad tysk invasion. Ryska agenter skickade oroväckande rapporter, den brittiska regeringen sände varningar och till och med Mao lät höra av sig med uppmaningar om att vara på sin vakt. Men Stalin avvisade bestämt tanken på en tysk invasion. Enligt hans mening var det främst fråga om brittiska provokationer för att skapa en andra front mot tyskarna. Dagen före anfallet simmade den tyske soldaten och kommunisten Alfred Liskov över gränsfloden till de ryska trupperna. Ordagrant berättade han om de tyska anfallsplanerna. Stalin gav besked. Desertören ljög och skulle skjutas!

Stalins ödesdigra misstag hade kunnat undvikas om det hade funnits ett fritt informationsflöde. Genom en förutsättningslös och kritisk granskning av informationen hade sovjetunionens katastrof kunnat undvikas. Nu krossades i stället miljoner sovjetiska soldater av framrusande tyska trupper. Inom kort var huvudstaden Moskva hotad.

Förslag till arbetsuppgifter

1. Ja, vad hade hänt om tyska trupper intagit Moskva 1941? Svara på frågan, som handlar om en viktig vändpunkt i historien, men utgå från följande fakta:

- De samlade resurserna hos de allierade (Storbritannien, USA och Sovjetunionen) var verkligen ofantligt mycket större än Tysklands och dess allierades.
- Eftersom inte Japan anfaller Sovjetunionen kan sovjetiska trupper verkligen frigöras från Asien och sändas till Europa.
- Den tyska ockupationsmakten tillämpar verkligen sin raspolitik på ockuperad rysk mark och alla slaviska folk stämplas därför som underlägsna människor.
- Det tyska ubåtskriget mot transporterna av mat och vapen till Storbritannien och Sovjetunionen misslyckas verkligen 1943.

Beskriv krigsutvecklingen från och med den tyska erövringen av Moskva. Redogör för vilka åtgärder den sovjetiska ledningen vidtar för att kunna besegra tyskarna. Upphör till exempel deportationerna av misstänkta fiender till staten? Öppnas lägerportarna i Gulag så att bara verkligt kriminella blir kvar? Tillåts religionsfrihet? Tillåts marknadsekonomi för att få ett bättre resursutnyttjande?

Formulera en trovärdig berättelse byggd på så mycket fakta som möjligt. Du upptäcker då hur mycket historia du lär dig genom att ändra på historien.

2. Den kanske avgörande orsaken till varför nazismen kunde besegras var de miljontals sovjetiska soldater som stupade i kriget. Röda armén slukade soldater, men den gick inte att stoppa. Många gånger fick de sovjetiska soldaterna dessutom gå till anfall i vetskapen om att de skulle bli kanonmat. Och många gånger fick de gå till anfall utan att ens ha ett vapen i hand. Det skulle plockas upp efter dem som stupat. I flera fall fick de anfalla med den sovjetiska säkerhetspolisens spärrtrupper i ryggen. Många sovjetiska soldater sköts obönhörligen ned när de flydde från slagfältet.

Mitt under brinnande krig arbetade NKVD för högtryck. Angivare intensifierade sin verksamhet och verkliga och inbillade fiender till staten skickades till Gulag. Till och med hela folkgrupper deporterades om NKVD fattade misstankar. Särskilt hårt drabbades tjejtjenerna och sju andra folkgrupper, där nästan hela befolkningen tvingades in i godsvagnar för färd långt österut.

Trots att Röda armén gick segrande fram efter 1941, gav många tusen sovjetiska soldater upp och överlämnade sig till tyskarna. Till och med under andra världskrigets sista skälvande veckor i Europa lät sig många sovjetiska soldater tas till fånga av tyskarna. De flesta av de sovjetiska krigsfångarna svalt sedan ihjäl, mördades eller tvingades till omänskligt slavarbete. Det stora sovjetiska offret av soldater lämnade ett outplånligt intryck på livet efter kriget i Sovjetunionen. Det blev ett land präglat av krigsänkor, faderlösa barn, sorg och saknad.

I en diktatur står alltid historieskrivningen i statens tjänst. Utifrån ett svenskt perspektiv skulle vi säga att den kommunistiska regimen ändrade på historien. Under Sovjetunionens tid hette det till exempel inte andra världskriget utan Det stora fosterländska kriget mellan åren 1941 och 1945. Förklara varför den kommunistiska regimen börjar kriget just 1941 och inte 1939, som det står i den svenska skolans läroböcker? Förklara varför det fortfarande står Det stora fosterländska kriget i de ryska historieläroböckerna. Förklara också varför de ryska eleverna under den kommunistiska tiden inte fick läsa om det hemliga tillägget till Molotov-Ribbentroppakten. Just kring händelserna i Katyn har den sovjetiska historieskrivningen blivit föremål för en upprörande debatt i främst Polen. Vad har den handlat om?

3. När de tyska trupperna gick till anfall 1941 slogs den finska armén på nazisternas sida. Snart nådde den finska armén fram till de norra utkanterna av Leningrad samtidigt som tyska trupper intog staden söderifrån. Men den finske överbefälhavaren Gustaf Mannerheim vägrade att anfalla den stora folkrika staden. Under 900 dagar fick sedan det belägrade

Leningrads befolkning genomlida ett verkligt helvete. Tyska kanoner och tyska flygplan besköt och bombade staden hela tiden. Maten och bränslet tog nästan slut. Tusen och åter tusen ryssar svalt ihjäl eller föll offer för de epidemier som hemsökte staden.

Sommaren 1944 stod det helt klart att tyskarna förlorat kriget. Finland utträdde då ur kriget, fick behålla sin självständighet, men tvingades betala ett enormt skadestånd och avstå stora landområden till Sovjetunionen. Nu frigjordes en mängd sovjetiska soldater från den finska fronten, och Röda armén fick inför sitt avgörande anfall mot Berlin ett kraftigt tillskott. De allierades överbefälhavare på västfronten, Dwight D Eisenhower, accepterade att Röda armén skulle komma först till Berlin. Nu behärskade snart Röda armén hela centrala och östra Europa. Ingångna avtal mellan de allierade bröts av Stalin och de ockuperade staterna återfick inte sin frihet. Kalla kriget var snart ett faktum.

Men vad hade hänt om Röda armén inte kommit först till Berlin? Ändra på historien för att se om det hade varit möjligt att undvika Kalla kriget! Men utgå från följande fakta:

- Josef Stalin styr verkligen Sovjetunionen fram till sin död 1953.
- Harry S Truman blir verkligen USA:s president 1945 och Clement Attlee blir verkligen engelsk premiärminister 1945.
- USA erbjuder verkligen väldiga mängder kapital till det krigshärjade Europa genom Marshallhjälpen 1948.

Förslag till fördjupningslitteratur

Lars M Andersson & Ulf Zander (red), *Tänk om... Nio essäer med alternativ historieskrivning*. Lund: Historiska Media 2000.

Johan Björkstén, *I mittens rike. Det historiska och moderna Kina*. Stockholm: Bilda förlag 2006.

Roderick Braithwaite, *Moskva 1941*. Lund: Historiska Media 2007.

Kristian Gerner & Klas-Göran Karlsson, *Folkmordens historia. Perspektiv på det moderna samhällets skuggsida*. Stockholm: Atlantis 2006.

7. I vilket fall som helst ...

När kommunismen blir ett case

Det blodiga 1900-talet är fyllt av fasansfulla berättelser om hur människor ställdes inför omöjliga situationer. Med våld och under hot tvingades de som offer att göra livsavgörande val. De hamnade i ett dilemma.

Ett etiskt och historiskt dilemma är en situation då grundläggande värden om liv och död står på spel och ett beslut måste fattas. Den som befinner sig i en dilemmasituation vet med en gång inte det rätta beslutet. Dessutom kan det principiellt vara så att:

- det finns flera goda handlingsalternativ som utesluter varandra
- vi måste välja fastän det bara finns dåliga handlingsalternativ
- det finns ett gott handlingsalternativ, men vi saknar resurser och medel att genomföra det.

I undervisningen har det blivit vanligt att eleven får lära sig historia genom att studera ett fall eller case. Ett case är en i tid och rum avgränsad situation, som kan förmedla generell kunskap om en speciell och typisk del av historien. Det får därför inte vara fråga om en ovanlig eller udda situation i historien. Nej, fallet måste vara av central betydelse för den ”stora historien”, med politiker och organisationer, eller den ”lilla historien” med den enskilda människans helg och vardag.

Många gånger, men inte alltid, kan ett case vara uppbyggt kring ett dilemma. För att öva elevens förmåga till problemlösning, använder sig läraren ofta av konstruerade case och dilemman av typen: ”Du är befälhavare på den sista livbåten på Titanic. Vem ska få den sista platsen i båten? Kanalsimmaren Sally Bauer, utbrytarkungen Harry Houdini eller den lilla funktionshindrade flickan i rullstol?”

I historieundervisningen är det viktigare med autentiska case och dilemman. Där ska inte eleven lista ut det bästa beslutet, för det är redan fattat. I stället ska eleven utifrån det som redan har hänt försöka rekonstruera motiv, syften och tankar som låg bakom beslutet som offret var tvingat till. Ett välkänt autentiskt dilemma eller case under andra världskriget var när Winston Churchill i egenskap av premiärminister lät tyskarna bomba staden Coventry i England för att inte låta dem veta att den tyska koden var knäckt.

Lärandemål för arbetsuppgifterna

Inom detta tema erbjuds följande arbetsuppgifter och case:

- A.** Fallet med svenskarna som slogs mot Stalin
- B.** Fallet med vad som rörde sig i huvudet på Pol Pot?

I arbetet med dessa case ska eleven sträva efter att:

- identifiera och värdera beslutsfattarens motiv, syften och tankar
- utveckla en empatisk förståelse av de historiska aktörerna i fallen

A. Fallet med svenskarna som slogs mot Stalin

Sommaren 1940 ockuperade sovjetiska trupper Estland. Även den lilla estniska ön Runö mitt i Rigabukten ockuperades. På ön bodde då ett hundratal svenskar. Sedan tidig medeltid hade svenskarna på ön livnärt sig av sälfångst och fiske med lite jordbruk vid sidan av. Endast kyrkan ägde en större gård på ön.

Strax införde ryssarna ett kommunistiskt styre av ön. Den lilla befolkningen splittrades och gamla tråtor bidrog till att skapa motsättningar på ön. Så en del gav kommunisterna sitt stöd medan andra ville göra motstånd. När tyska trupper anföll Sovjetunionen sommaren därpå, passade några Runöbor på att göra uppror. Det avgörande skälet var förmodligen att öborna var rädda för att bli deporterade till Sibirien. Nu hämtade en skara Runöbor sina säljägareväpnen och arresterade de fyra sovjetiska soldaterna. Genast hissades den estniska flaggan på fyren.

Men tyskarna dröjde och Röda armén återkom med en stor truppstyrka. Nu var det inte lönt att göra motstånd och sex Runöbor blev förda till ön Ösel, där alla utom en blev avrättade.

På sensommaren 1941 kom tyskarna och en diktatur avlöstes av en annan. I samband med Röda arméns stora offensiv sommaren 1944 lämnade nästan samtliga svenskar Runö för alltid. Länsmannen Isak Melders lämnade ön sist av alla svenskar:

Jag låste kyrkan, lämnade nyckeln till dem som nu skulle ha hand om ön. Så gick jag hem till gården för sista gången. På länsmansgården fanns det två flaggstänger. På den ena vajade svenska flaggan – på den andra det tyska hakkorset. På gårdsplanen stod tyska soldater och ester i stram givakt medan jag halade den svenska flaggan. (Jörgen Hedman och Lars Åhlander, Runö, *Historien om svenskön i Rigabukten*. Stockholm: Dialogos 2006, s. 396)

Förslag till arbetsuppgifter

När tyskarna anlände till ön fick några öbor utlopp för sina känslor. Johannes Lorentz skräder inte orden:

Nu var Runö slutgiltigt rensat från kommunismen, med undantag för den s.k. kommittén, Runöbornas förrädare, de som ville sända iväg oss till Lenas stränder. De gjorde ingenting för att hjälpa de våra när dessa fördes bort. En av dem var Schönberg, som nu tagit sig namnet Rooslaid. Dessa förrädare rövade prästgården, de togo både jorden, inventarierna och prästens kor samt hela biblioteket. För att inte tala om allt ont de gjorde i byn. Det är ett under att de inte blevo lynchade. Ja, detta var den mardröm, vi hade att genomleva i höstas, och den skall aldrig komma igen. Det skola vi med Guds hjälp svara för. (Jörgen Hedman och Lars Åhlander, Runö, *Historien om svenskön i Rigabukten*. Stockholm: Dialogos 2006, s. 356)

I den utpekade familjen Rooslaid berättar Marina Rooslaid om tiden strax efter det svenskarna hade lämnat ön:

Alla djur kände igen sin egen familj. Det dög till exempel inte att någon försökte mjölka grannens ko. Sedan Runösvenskarna gett sig av i augusti 1944 var djuren som förvildade eller vilsna. Djuren förstod att något förskräckligt hade hänt. Ett sto med föl kom till vårt stängsel. De var oroliga, men när jag började tala med dem på runska, lugnade de ner sig och stoet började gråta, tycktes det mig. Vart har min familj tagit vägen? frågade det sig. (Jörgen Hedman och Lars Åhlander, Runö, *Historien om svenskön i Rigabukten*. Stockholm: Dialogos 2006, s. 396)

Johannes Lorentz och familjen Rooslaid hade gjort sina skilda val.

1. Det ska mycket till för att lämna en gammal familjegård, huset med alla föremål, ladugården med alla djuren. Varför tror du att majoriteten av svenskarna lämnade Runö? De kunde ju inte veta, bara ana, vad som skulle hända när Röda armén kom.
2. Är Marina Roosleid nöjd med att ryssarna kommer tillbaka? Vad är det hon egentligen tänker på i sin korta berättelse?
3. Anta att familjen Lorentz kunde komma tillbaka till ett fritt Runö och möta familjen Roosleid. Vad tror du skulle krävas av familjerna för att en försoning skulle bli möjlig?

C. Fallet med vad som rörde sig i huvudet på Pol Pot?

Den 20 maj 1975 drog Saloth Sar alias Pol Pot upp riktlinjerna för en politik som ingen tidigare hade försökt sig på:

- Städerna skulle evakueras
- Alla marknader skulle avskaffas
- All valuta skulle förklaras ogiltig
- Landets buddhistiska munkar skulle upphöra att vara munkar och användas i risskörden
- Ledarna för Lon Nol-regimen skulle avrättas
- Kooperativt jordbruk skulle införas överallt
- Hela den vietnamesiska minoritetsbefolkningen skulle fördrivas
- Gränserna mot Vietnam skulle bevakas strängt

Politiken kunde sammanfattas i – tillbaka till de gamla khmerernas tid som jordbrukare! Och så skulle universitet och högre skolor stängas, domstolarna avskaffas, liksom böcker och postkontor. Alla skulle klä sig i svart utom fienderna som skulle vara klädda i blått! Det gällde att vrida klockan tillbaka, men till det krävdes våld.

Förslag till arbetsuppgifter

När en utländsk besökare försökte sig på att förstå hur Pol Pot tänkte utropade han:

Sannerligen detta är tidens tredje tidsålder! Här skulle Thomas Münzer och hans bröder i femtonhundralets Tyskland ha känt igen sig. Här har Wat Tyler segrat. Här härskar Jacques Bonhomme. Ty här reste sig jordens fördömda och fattigbönderna tog upp kampen mot en härskara fiender och fördrev dem alla och började bygga sina drömmars välde av rättvisa och jämlikhet och gemenskap. Allt stämmer.

1. Vi antar att namnen som nämns ovan verkligen var förebilder för Pol Pot. Vilka tankar kan Münzer, Tyler och Bonhomme ha gett Pol Pot?
2. Varför var böcker ett hot mot Pol Pots diktatur? Det är väl bra om folk kan få en stunds avkoppling och drömma sig bort? Och om det inte fanns böcker skulle ju ingen kunna upptäcka Pol Pots förebilder!

Förslag till fördjupningslitteratur

Jörgen Hedman & Lars Åhlander, *Runö, Historien om svenskön i Rigabukten*. Stockholm: Dialogos 2006.

Svante Nordin, *Nittonhundralet. En biografi*. Stockholm: Atlantis 2005.